

ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Досліджено трансформації господарського розвитку Тернопільської області за умов зміни суспільних відносин та їх вплив на соціально-економічний розвиток поселень регіону. Виявлено основні проблеми економічного розвитку регіону.

Transformations of economic development of the Ternopil area at the terms of change of public relations and their influence on socio-economic development of settlements of region are investigated. The basic problems of economic development of region are found out.

Ключові слова: економічний розвиток, господарство, сільські населені пункти, міста, економічні відносини.

Keywords: economic development, economy, rural settlements, cities, economic relations.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Останнім часом дедалі актуалізується питання поживлення соціально-економічного розвитку депресивних і слаборозвинених аграрних регіонів України. Одним із таких регіонів є Тернопільська область. Вивчення сучасних процесів і трансформацій в господарстві дає змогу сформулювати підходи до подальшого розвитку регіону.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Трансформації господарського розвитку територій, регіонів, пов'язані зі зміною суспільних відносин, зумовили посилення уваги багатьох учених до цих процесів. Це відображено в наукових публікаціях М. Барановського, В. Джамана, А. Доцента, О. Заставецької, Т. Заставецького, Є. Качана, М. Пістуна, В. Поповкіна, А. Степаненка, Д. Ткача, О. Топчієва, Л. Шевчук, Л. Шепотько та ін.

Метою статті є виявлення змін у структурі господарства Тернопільської області та їх вплив на соціально-економічний розвиток поселень регіону.

Виклад основного матеріалу досліджень. Економічний розвиток території визначається історичними і природними особливостями, характером розселення та господарського освоєння. Базовою структурною одиницею обмеженої території є населений пункт.

Роль населеного пункту в системі розселення та його місце в економічному просторі визначається ступенем насичення цього поселення економічними об'єктами, його економічною базою. Під нею, як зазначає Б. Хорев (1972) стосовно економічної бази міста, слід розуміти "сукупність усіх матеріально-технічних умов розвитку міста в єдності з їх соціально-економічним змістом та відповідними формами організації і технології виробництва". Тип економічної бази, її структура визначають темпи і напрями розвитку населеного пункту, його місце у системі розселення регіону.

Залежно від того положення, яке займає поселення у системі розселення, від обсягів його соціально-економічного потенціалу, процес розвитку поселень у системі розселення має неоднакову інтенсивність (швидкість), а їх зміст є різноплановим. Це

спричиняє ситуацію, коли одні населені пункти (переважно міста) розвиваються інтенсивніше, а інші не можуть так розвиватись і обмежуються виконанням якихось локальних завдань для забезпечення існування такого поселення.

Економічний розвиток поселень залежить великою мірою від виду господарського освоєння території. Він визначає економічну базу розвитку поселень, тобто основні виробництва, що забезпечують їх функціонування. Тип економічної бази, її галузева структура і пропорції визначають напрями й темпи розвитку населеного пункту, його економічні параметри. Рівень розвитку зумовлює величину доходів і ресурсів для життєдіяльності населення, для розвитку поселення. Ті населені пункти, що мають нерозвинену економічну базу, поступово занепадають, рівень життя їх жителів значно нижчий, аніж у населених пунктах із розвинутою економічною базою.

Тернопільська область належить до регіонів України з низькими показниками економічного і соціального розвитку. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в області становить менше половини середньоукраїнського показника (11713 грн. проти 23600 грн.). Не заглиблюючись у причини такого становища господарства, принагідно зауважимо, що економічне відставання в регіоні набрало інерційного характеру. Інвестиції в основний капітал області теж мізерні, як в абсолютних, так і у відносних щодо інших регіонів країни показниках.

У Тернопільській області, що характерна значним агропромисловим освоєнням (частка сільськогосподарських угідь становить 76%, ріллі – 62%, у розрахунку на одного жителя припадає 1,3 га сільськогосподарських земель, в т. ч. 0,78 га ріллі), невисоким насиченням основними виробничими фондами, розвиток більшості поселень залежить від розвитку сільськогосподарського виробництва. Це стосується як усіх сільських поселень, бо сільське господарство є основою їхньої господарської діяльності, так і невеликих міських поселень (у них функціонують підприємства, що переробляють сільськогосподарську сировину). Сільське господарство є економічною базою розвитку всіх сільських поселень регіону й важливим видом діяльності для населення більшості селищ міського типу і малих міст.

Тому зміна економічних відносин у сільському господарстві, яка відбувається в усіх регіонах України, накладає значний відбиток на виробничі функції сільських поселень, призводить до деградації цих населених пунктів, їх знелюднення, а також до посилення серед сільського населення асоціальних явищ – збільшення злочинності, пияцтва та наркоманії, зростання потоків економічних мігрантів, розпаду сімей тощо.

Декларування реформ, а не їхнє проведення, стало головним чинником занепаду сільської місцевості, який характерний руйнацією всіх складових соціально-економічного потенціалу, передусім виробничої складової. Це підтверджують показники розвитку сільськогосподарського виробництва, які ми проаналізували від 1990 р. до 2011 р. для території Тернопільської області. Цей регіон належить до аграрно-індустріальних, сільське господарство виробляє 3,1% продукції згаданої галузі в Україні. У загальному обсязі валової доданої вартості Тернопільської області в 2011 р. частка сільського господарства становила 19,6% (у 2001 р. – 34,5%). Впродовж 1990–2011 рр. виробництво продукції цієї галузі, загалом, зменшилося в області у 1,6 раза, зокрема рослинницької – в 1,4 раза, а тваринницької – в 2,3 раза. Внаслідок ліквідації колективних господарств (колгоспів і радгоспів) та непродуманої політики щодо використання їх матеріально-технічної бази відбулося ще більше майнове розшарування селянства, а приватизація землі досі не стала важливим

засобом піднесення добробуту сільських жителів. Пріоритет індивідуальних селянських господарств у цій справі не свідчить про їх значну роль у соціально-економічному розвитку сільської місцевості за сучасних умов. Це пов'язано з політикою держави, яка реально не підтримує цих товаровиробників, зі слабким матеріально-технічним забезпеченням селянських господарств, умовами їх кредитування тощо. А наслідками є високі трудові затрати і низька продуктивність праці у сільському господарстві області.

На початку реформування сільського господарства багато працівників цієї галузі стали займатись індивідуальним господарством і вважали, що воно дасть можливість отримувати певні прибутки та реалізовувати свій трудовий потенціал. В області створено 614 фермерських господарств, 237 приватних підприємств, 5 виробничих кооперативів, 4 державних підприємства, що функціонують поруч із 198 господарськими товариствами. За показниками землезабезпечення ці господарства переважно невеликі (до 100 га сільськогосподарських угідь – 55,9%) і середні (до 1000 га – 28,4%). Однак рівень рентабельності в них ще низький (табл. 3.1), а витрати порівняно високі. Все це накладає значний відбиток на рівень доходів сільського населення, більшість якого зайнята у сільськогосподарському виробництві. За останні роки на території Тернопільської області середньорічна кількість зайнятих у цій галузі значно зменшилася, порівняно з попередніми роками (у 1995 р. – 154,7 тис. осіб, у 2000 р. – 102,3, у 2011 р. – 14 тис. осіб).

Зменшення кількості працівників у сільському господарстві регіону зумовлене їх низькими доходами і тим, що зайнятість в індивідуальному господарстві, що майже не дає доходів, позбавляє селян грошової допомоги у зв'язку з безробіттям. Загалом, у сільському господарстві рівень зарплати в 2011 р. становив 1606 грн. (середньомісячна в області – 1871 грн.). Сільське населення має найнижчі в області пенсії та соціальні виплати. Середньомісячний рівень грошових доходів 57,1% сільських жителів нижчий від прожиткового мінімуму.

У структурі витрат переважають споживчі грошові витрати (84,5%) а в них – продовольчі товари (53,0%). Це свідчить про бідність людей, неможливість виділити значні кошти на розвиток свого господарства, облаштування садиб, будівництво і ремонт житла тощо. Така структура витрат також зумовлює деградацію людського потенціалу, що виявляється у його звуженому відтворенні, збільшенні обсягів міграцій із сіл та поступовому знелюдненні сіл, посиленні їх економічної і соціальної депресивності.

Дослідження показують, що деякі переваги у соціально-економічному розвитку мають села, що прилягають до обласного центру. Це місто потужним соціально-економічним потенціалом притягує в “орбіту своєї взаємодії” навколишні села. Воно делегує прилеглим сільським поселенням частину своїх функцій, сприяючи тим самим розширенню економічної бази цих сіл (с. Біла, Петрики, смт Велика Березовиця).

Незважаючи на те, що Тернопільська область належить до аграрноосвоєних і за показниками виробництва та реалізації продукції на одного жителя перевищує середньо український рівень, вона значно поступається за цим показником Черкаській, Кіровоградській та Вінницькій. За показником середньої заробітної плати працівників підприємств сільського господарства і пов'язаних із ними послуг Тернопільська область поступалась Київській, Донецькій.

Показники розвитку сільського господарства в області свідчать про його депресивність. Трансформація цієї галузі, що супроводжувалася відсутністю зваженої

державної політики, призвела до деякого “перекачування” ресурсів з аграрної сфери в інші галузі, до ігнорування проблем розвитку сіл, до погіршення життя їх мешканців.

Невеликі селянські господарства з їх примітивними сільськогосподарськими знаряддями ще не стали (і не можуть бути) економічною основою розвитку сіл, позаяк не дають значних прибутків товаровиробнику, а нерідко й є збитковими. Декілька великих сільгоспідприємств (“Мрія”, “Агропродсервіс”), що діють у межах області, на жаль, теж не сприяють поліпшенню соціально-економічного клімату і нагадують результатами діяльності сумнозвісній латифундії в Латинській Америці першої половини ХХ ст. Переважання споживчого характеру виробництва є причиною невисокого рівня життя селян, а відповідно – обмеженої економічної бази розвитку сіл.

Сільські спільноти у багатьох випадках можна вважати “депривованими”, тобто позбавленими потреб [2, с. 147]. Це зумовило значні міграційні потоки селян, передусім закордон. Люди, котрі залишили наш регіон як заробітчани, привнесли за останні десятиліття у бюджет своїх родин значні грошові надходження, що стало додатковим економічним підґрунтям для розвитку багатьох домогосподарств. З іншого боку, це є важливим чинником байдужості сільських жителів до реформ в аграрній сфері. Тому необхідний пошук науково обґрунтованих рішень, що дадуть змогу розширити економічну базу сільських поселень та визначити оптимальну траєкторію їх розвитку.

Економічний розвиток сільської місцевості може бути пов’язаний із реальним реформуванням сільськогосподарських підприємств, а особливо – з підтримкою індивідуальних селянських господарств, створенням кооперативних об’єднань товаровиробників. Досвід розвинених країн світу показує, що саме селянські господарства є основою сільськогосподарського виробництва і тому потребують підтримки з боку влади, передусім пільгової політики стосовно їх розвитку. Саме з такими господарствами зі значним землеволодінням, високою оснащеністю матеріально-технічними засобами і пов’язаний розвиток сільських поселень у регіоні. За сучасних умов господарства, передусім фермерські, укрупнюються. Дрібні товаровиробники у багатьох випадках не витримують конкуренції з боку більших, що мають потужнішу матеріально-технічну базу, вищий рівень доходів. Але, як вважають українські економісти О. Бородіна і І. Прокопа, “утворення великотоварних виробничих структур у сільському господарстві не є необхідною і достатньою умовою усунення бідності, рівень якої можна серйозно знизити й за існуючих обсягів виробництва, якщо це пріоритет політики” [1, с. 75]. Тому з розвитком сільського господарства значну увагу необхідно приділити й іншим галузям, що доповнювали б економічну базу поселень.

Поруч із сільським господарством основою економічної бази сільських поселень впродовж тривалого часу були невеликі підприємства з переробки сільськогосподарської сировини, виробництва будматеріалів. Вони розміщувалися переважно в центрах великих селянських господарств (колгоспів та радгоспів) і були важливим чинником зменшення сезонності сільськогосподарської праці й додатковим джерелом прибутків для частини сільських жителів.

У сучасних умовах усі інші галузі економіки в селах майже нерозвинені. Ті підприємства, що колись переробляли сільськогосподарську сировину і видобували будівельні матеріали, майже всі занепали. Залишилися поодинокими в селах спиртзаводи (сmt. Козлів, с. Нове Село, Кобиловолоки, Ковалівка, Нагірянкa, Струсів, Мишковичі), а також кар’єри, майстерні з ремонту автомобілів, із

виробництва меблів тощо. Вони поки що не відіграють значної ролі в економічній базі сіл (ні за доходами в бюджет, ні за кількістю працівників), але у майбутньому завдяки диверсифікації економічної діяльності та джерел доходів сільських мешканців ці виробництва можуть стати важливими чинником ефективного функціонування сільських поселень.

Зміна суспільних відносин упродовж останніх десятиріч, що супроводжувалась економічним занепадом, особливо чітко позначилася на розвитку сільських поселень. Унаслідок кризових процесів у економіці відбулись руйнація всіх складових соціально-економічного потенціалу регіону, значне майнове розшарування населення, поглиблення рівня бідності. І хоча ліквідовані колективні форми господарювання в сільському господарстві змінюють нові, індивідуальні, фермерські господарства, вони ще не набули достатньої потужності й не можуть забезпечити належної частки в доходах і зайнятості населення сільської місцевості. Тому економічна база сільських поселень потребує значного реформування та підтримки у вигляді політики пріоритетного розвитку як сільського господарства, так і несільськогосподарських виробництв у регіоні.

Основною галуззю, що тривалий час формувала економічну базу міських поселень регіону, була промисловість. Розміщення промислових підприємств у містах сприяло збільшенню чисельності населення, підвищенню його добробуту, розвитку виробничої та соціальної інфраструктур, розширенню економічних і соціальних функцій цих поселень. Найінтенсивніше промисловість у містах регіону розвивалась у 70–90-ті роки ХХ ст. Завдяки будівництву величезних промислових підприємств у м. Тернополі (“Ватра”, “Текстерно”, “Технотерн”, “Тернопільський комбайновий завод”, заводів “Оріон”, “Сатурн” та ін.) та розміщенню їхніх філій у навколишніх містечках (Підволочиськ, Зборів, Козова, Збараж, Теремовля, Велика Березовиця, Скалат й ін.) в області сформувався потужний промисловий вузол (основні галузі – машинобудування, текстильна, харчова, промисловість будматеріалів та ін.).

У містах та селищах Тернопільської області функціонували переважно підприємства харчової промисловості – цукрової, борошномельно-круп’яної, плодоовочеконсервної, спиртово-горілчаної, тютюнової, кондитерської, молочної і м’ясної, а також швейної промисловості, виробництва будматеріалів тощо.

Потужні цукрові заводи діяли у Великій Березовиці, Борщові, Бучачі, Збаражі, Ланівцях, Козові, Кременці, Хоросткові, Чорткові, консервні заводи – у Мельниці-Подільській, Скалі-Подільській, Вишнівці, Теремовлі, Копичинцях, Заліщиках, Бережанах, Підволочиську, Гримайлові, м’ясокомбінати – у Тернополі та Чорткові, маслозаводи – у Шумську, Хоросткові, Підгайцях, Ланівцях, Заліщиках, сирзаводи – в Бучачі, Чорткові, Козові, Монастириськах та ін.

Підприємства легкої промисловості формували економічну базу м. Тернополя (“Текстерно”, швейна фабрика), Кременця (фабрика “Ватин”), смт Вишнівець (шкіргалантерейна фабрика), м. Заліщики (галантерейна фабрика), Почаєва, Монастириськ і Чорткова (швейні підприємства).

Підприємства машинобудівної і металургійної промисловості займали важливе місце у структурі економічної бази м. Тернополя (частка зайнятих у цих галузях промисловості становила 29%), в інших мали незначну роль.

Деревообробна промисловість впродовж тривалого часу була складовою економічної бази м. Тернополя, Бережан, Кременця, Козови (меблева промисловість), а промисловість будівельних матеріалів – смт Велика Березовиця, Скала-Подільська, с. Дружба, міст Монастириська, Бережани, Теремовля.

Аналіз концентрації промислових підприємств у міських поселеннях Тернопільської області, який ми здійснили у 90-х роках ХХ ст., дав змогу виділити серед міст багатогалузеві (таких 28) і одногалузеві промислові центри [4, с. 63]. Серед них на основі багатовимірною математичного аналізу було виокремлено групи малих міських поселень за рівнем розвитку промислового виробництва. Це:

1) багатогалузеві промислові центри з високим рівнем розвитку промисловості (18–25 млн. крб. на 1000 жителів), значною зайнятістю людей у промисловому виробництві (125–210 осіб на 1000 жителів) – Чортків, Збараж;

2) багатогалузеві промислові центри зі значним рівнем розвитку промислового виробництва (6–9 млн. крб. на 1000 жителів), високою зайнятістю людей у промисловості (115–165 осіб на 1000 жителів) – Бережани, Бучач, Кременець, Терехівля;

3) нові одногалузеві промислові центри зі значною зайнятістю людей у промисловості (130–140 осіб на 1000 жителів) – Дружба, Заводське;

4) одногалузеві промислові центри з високим рівнем розвитку промислового виробництва (понад 30 млн. крб. товарної продукції і 208 працівників на 1000 жителів) – Товсте;

5) одногалузеві промислові центри з низьким рівнем розвитку промислового виробництва (менше 1 млн. крб. та 20–40 осіб на 1000 жителів) – Коропець, Гусятин, Зборів;

6) промислові центри з 1–2 галузями промисловості, невисоким рівнем розвитку промислового виробництва (2–8 млн. крб. і 95–130 осіб на 1000 жителів) – Копичинці, Козлів, Мельниця-Подільська, Вишнівець, Скала-Подільська, Гримайлів, Підволочиськ, Скалат, Підгайці, Козова, Ланівці, Борщів, Заліщики;

7) багатогалузеві промислові центри зі значним розвитком промисловості (5–15 млн. крб. та більше 150 осіб на 1000 жителів) – Микулинці, Шумськ, Золотий Потік, Почаїв, Великі Бірки, Залізці, Хоростків, Монастирська, Велика Березовиця [4, с. 63–64].

Зміни, що відбулися в суспільстві, передусім соціально-економічна криза та перехід економіки від централізовано-планової до ринкової негативно позначились на рівні розвитку промисловості, виробничих зв'язках між підприємствами, суспільних формах організації цієї галузі. Внаслідок зменшення обсягів виробництва на багатьох промислових підприємствах, із ліквідацією чималої кількості підприємств або призупиненням їх діяльності роль промисловості у функціонуванні поселень сильно зменшилася. Про це свідчить передусім те, що частка зайнятих у цій галузі значно зменшилася в майже всіх міських поселеннях.

У промисловості було зайнято від 4,6% до 81,5% трудових ресурсів міст, нині – від 4,8% до 65,7%. Це відбулося за рахунок як зменшення кількості підприємств, так і зміни їх спеціалізації. У багатьох райцентрах було ліквідовано великі промислові підприємства (цукрозаводи, консервні заводи, філії “Оріону”, “Ватри”), зупинено та перепрофільовані окремі підприємства. Роль промисловості у функціонуванні міст значно зменшилася. Це відбулось унаслідок зменшення як обсягів виробництва промислової продукції, так і кількості зайнятих у цій галузі та її частки у господарстві міста. Незважаючи на деяке збільшення кількості підприємств, усі інші показники зменшилися. Це стосується, передусім, випуску продукції (в натуральних величинах) і чисельності промислово-виробничого персоналу. Обсяги ж продукції у грошовому виразі нібито збільшились, але воно показане у діючих на той час цінах, вони не ідентифіковані до гривні, не враховують показників інфляції.

Міські поселення виробляють близько 60% промислової продукції області, на них припадає 86% промислово-виробничого персоналу регіону. Вони значно відрізняються за обсягом промислового виробництва. Найбільші частки виробництва промислової продукції від міських поселень мають такі міста: Тернопіль (43,9%), Хоростків та Чортків (по 8,4%); також виділяються м. Борщів (4,5%), смт Підволочиськ (4,3%), м. Бережани (3,8%), м. Кременець (3,0%), м. Бучач (2,7%), смт Залізці (2,5%), смт Скала-Подільська (2,4%) та м. Тербовля (2,2%).

Проте частка решти міських поселень не перевищує 1–2% від виробництва промислової продукції у міських поселеннях. Порівняно з обласними показниками виробництва виділяються лише м. Тернопіль (26,2%), м. Хоростків та м. Чортків (по 5%), а решта міських поселень загалом виробляють 23,5% промислової продукції області.

Найбільші частки промислово-виробничого персоналу є у м. Тернополі (46,3%), Кременці (4,7%), Чорткові (4,5%), Бережанах (4%), Бучачі (3,4%), Хоросткові (3,3%), смт Заводському (3,3%).

Частка промислово-виробничого персоналу значна у міських поселеннях, де раніше були розміщені великі промислові підприємства, проте нині цей показник не завжди відображає високий рівень промислового розвитку через занепад старих підприємств і значний рівень прихованого безробіття. Характерною рисою сучасного промислового виробництва є те, що воно розвивається не у результаті будівництва нових підприємств, а внаслідок його оновлення на якісно нових засадах (поки що цей процес відбувається в області дуже повільно) та головним чином завдяки деконцентрації виробництва. Це особливо проявилось у створенні малих підприємств, реорганізації наявних нерідко зі зміною виробничого профілю. За інтенсивного економічного розвитку, який неодмінно настане після кризи, це призведе до нової територіальної організації виробництва на вже наявних підприємствах та їх територіальних системах, що є ознакою реалізації ідеї гнучкої територіальної організації виробництва, яку О. І. Шаблій висловив ще у 90-х роках ХХ ст. [5].

Певні зміни відбуваються вже. Це виявляється у зміні структури промисловості (рис. 1). На першому місці у міських поселеннях області перебуває харчова промисловість, її частка – від 78,4% (Ланівці) до 25,2% (Бережани). Серед підприємств цієї галузі виділяються цукрові заводи у Ланівцях, Збаражі, Бучачі, Чорткові, молочний завод – у Монастириськах, сирзавод у Бучачі та ін.

Діють багато малих підприємств з переробки сільськогосподарської сировини, особливо з виробництва м'ясної продукції, хлібобулочних і кондитерських виробів, напоїв тощо. Їх продукція споживають нерідко не тільки в межах району, а й у Тернополі, за межами області.

Найбільші зміни сталися у машинобудуванні. Раніше воно було представлене великими промисловими підприємствами в Тернополі, Збаражі, Бережанах, Бучачі, Товстому, ремонтними підприємствами в інших містах. Тепер у цій галузі працюють переважно авторемонтні майстерні. У ній частка зайнятого населення змінюється від 1,5% (м. Монастириська) до 29,0% (м. Тернопіль).

На другому місці після харчової промисловості за кількістю працівників – промисловість будівельних матеріалів. Найвищий цей показник у смт Дружба, містах Монастириська, Бережани, Тербовля, Борщів. Вона є містоформуальною галуззю у більшості райцентрів області. Крім будматеріалів, ця галузь виробляє посуд (Бережанський склозавод був одним із найбільших в Україні), ялинкові іграшки (Тербовля).

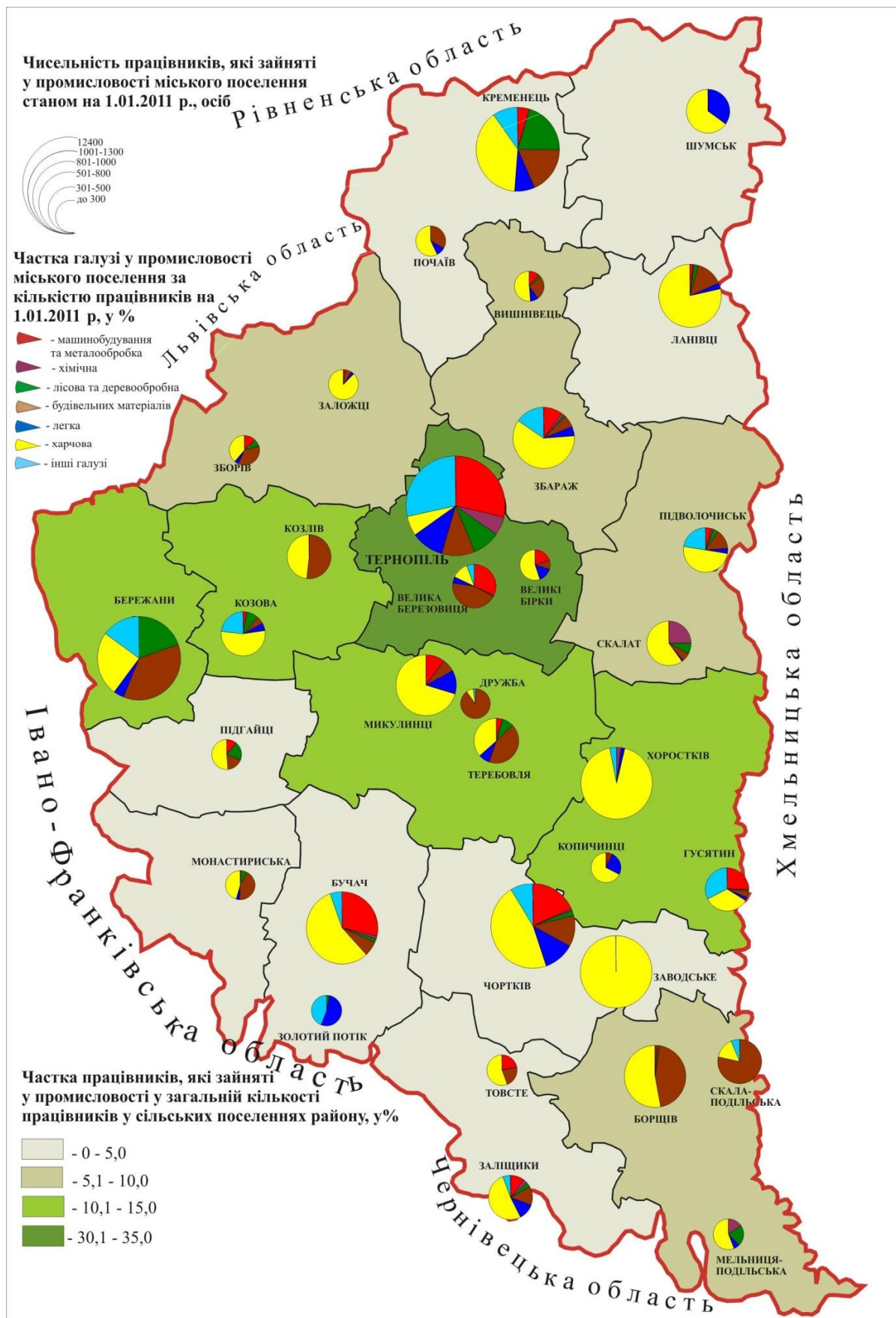


Рис. 1 Розвиток промисловості у Тернопільській області за станом на 01.01.2011 р.*

* Склали автори за даними Головного управління статистики у Тернопільській області.

Лісова і деревообробна промисловість формує структуру галузі у містах Бережани, Кременець, Підгайці, смт Мельниця-Подільська. Вона представлена меблевими цехами, пилорамами, цехами з виробництва дерев'яних будматеріалів.

Інших галузей у промисловій структурі райцентрів області нема.

Позаяк малі міські поселення розташовані в оточенні сільської місцевості, то й деяка частина їх мешканців зайнята у сільському господарстві та в об'єктах виробничої інфраструктури, які його обслуговують. Найбільша частка працівників цієї галузі – у селищах міського типу та в містах Підгайці, Почаїв, Хоростків, Шумськ (понад 20%).

На підприємствах транспорту і зв'язку зайнята відносно висока частка працівників, але вона є менш, ніж у 90-х роках ХХ ст. Більшість працівників задіяні в автотранспортних підприємствах, що обслуговують населення області, на станціях технічного обслуговування автомобілів, нафто- і газозаправних станціях.

Будівництво є важливою складовою економічної бази міських поселень – райцентрів. Але зміна управління цією галуззю, передусім ліквідація райагробудів, рембуддільниць, промислово-монтажних комбінатів тощо, призвела до деякого сповільнення темпів будівництва. Тепер нові організації здійснюють будівельні роботи на інших засадах, багато з таких об'єднань є приватними.

Як показує дослідження структури зайнятості працівників господарства міських поселень Тернопільської області, у період кризи в економіці посилюється роль сфери послуг. У ній відбулося значно менше скорочення працівників, аніж у виробничій сфері, виникло багато закладів нових форм власності, почали функціонувати об'єкти ринкової інфраструктури.

Завдяки розвитку галузей сфери послуг, зокрема освіти, фінансово-кредитної діяльності, туризму, страхування, торгівлі, інформаційного обслуговування та інших, райцентри дедалі більше набувають значення “ділових центрів”. Виробництво відіграє все меншу роль у структурі економічної бази поселень, його поступово змінює сфера послуг. Це вже яскраво виявляється у містах Тернопіль, Заліщики, Збараж, Зборів, Бережани, Бучач, Терехів, Копичинці, Кременець, Чортків, смт Великі Бірки, Коропець та ін.

Зміни у виробництві призведуть до того, що модернізовані підприємства, які є у міських поселеннях області, стануть основою для їх економічного розвитку. Це потребує гнучкості у здійсненні економічної політики в регіоні, ефективних змін у розвитку поселень. Надання міським поселенням нового імпульсу до економічного розвитку має знову перетворити їх на так звані “полюси зростання”, вагомими соціально-економічними центрами для навколишньої сільської місцевості.

Висновки. Розвиток населеного пункту, його місце у системі розселення визначається значною мірою типом економічної бази міста, її структурою. В умовах агропромислового регіону розвиток більшості поселень залежить від стану сільськогосподарського виробництва.

Тому зміна економічних відносин у сільському господарстві в період переходу суспільства до ринкових засад господарювання накладає значний відбиток на виробничі функції сільських поселень, призводить до деградації цих населених пунктів, їх знелюднення через погіршення демовідтворювальних процесів та міграції населення, а також до майнового розшарування селян, зменшення їх доходів, до соціально-економічного занепаду сіл, їх монофункціональності у регіоні.

В економічній базі міських поселень за останні десятиліття значно зменшилася роль промисловості внаслідок ліквідації та зупинки у м. Тернополі та багатьох центрах багатьох великих підприємств (переважно машинобудівних заводів і фабрик легкої промисловості).

Але поступово промислове виробництво вже змінюється на якісно нових засадах завдяки деконцентрації промислового виробництва (створення малих підприємств, реорганізація існуючих зі зміною виробничого профілю). Це найкраще відбувається у харчовій промисловості, промисловості будівельних матеріалів та лісовій і деревообробній. Значна роль у структурі економічної бази міст області й будівництва і транспорту.

На зміну промисловості провідну роль у розвитку міських поселень займає сфера послуг, передусім ринкова інфраструктура, освіта, фінансово-кредитна діяльність, туризм, страхування та ін., завдяки чому міські поселення набувають рис так званих “ділових центрів”.

Література

1. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні : проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // *Економіка України*. – 2009. – № 4. – С. 74–85.
2. Калугина З. И. Контуры будущей сибирской деревни / З. И. Калугина, О. П. Фадеева // *Регион : Экономика и социология*. – 2006. – № 4. – С. 141–158.
3. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 р. / [за ред. В. Г. Кирича] // *Головне управління статистики у Тернопільській області*. – Тернопіль, 2012. – 468 с.
4. Ткач Д. В. Малі міські поселення : економіко- і соціально-географічні проблеми розвитку : [монографія] / Дмитро Володимирович Ткач. – Тернопіль, 1997. – 145 с.
5. Шаблій О. І. Західноукраїнський район : економіко- і соціально-географічний аналіз / Олег Іванович Шаблій // *Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України*. – К. : ІСДО, 1993. – С. 5–23.